

УСТОЙЧИВОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

*Разгледани са въпроси, отнасящи се до същността, измерването и анализа на устойчивостта на икономиката. Направен е преглед на използваните индикатори за икономическа устойчивост. С реални данни са представени оценки за устойчивостта на икономиката на България. Утвърждава се, че макроикономическа устойчивост може да се постигне при съответно развитие на микроикономическо равнище. Посочени са фактори за устойчивостта, на които не се обръща необходимото внимание.
JEL: O11; C10*

Икономическата устойчивост – необходимост и цел

Постигането на високи темпове на икономически растеж в продължителен период е цел, стояща пред всяка национална икономика. То все повече се очертава като проблем на глобалното икономическо развитие. Напредналите държави се стремят да запазят и доразвият своите успехи. Още по настоячиво си поставят такива цели страни с по-слабо развити икономики в стремежа си да достигнат, или поне да се приближат, до равнището на напредналите икономики.

Икономическата действителност показва, че под влиянието на вътрешни и външни въздействия икономиките не се развиват равномерно във времето. Икономически, социални, политически и други влияния водят до съществени промени в условията, определящи функционирането на дадена икономика, предизвикват резки колебания, които в някои случаи са с отрицателни последици по отношение на темповете и ефективността. Това поражда проблема за усъвършенстване системата на управление с цел постигане на дългосрочен икономически растеж и темпове, осигуряващи перспективни цели при възможно по-равномерно развитие във времето. Стремещт към устойчиво икономическо развитие е залегнал в дългосрочните цели на Европейския съюз и намира израз в програмите за развитие и конвергенция на страните-членки,

¹ Иван Стойков е проф. д.и.к.н. в Икономическия институт на Българската академия на науките, секция „Макроикономика“.

както и в дългосрочните цели за кохезия – сближаване на икономическото развитие на страните и отделни райони.²

Благоприятни условия за дългосрочен икономически растеж има тогава, когато е създадена и функционира подходяща обществена организация в страната, ефективно се използват наличните ресурси (човешки, материални, финансови и природни), когато има благоприятна външна среда и са налице социални и икономически възможности за отразяване на неблагоприятни влияния.

Дългосрочно развитие на икономиката с достатъчно високи, реално обосновани темпове и без съществени колебания се разглежда като устойчиво. Това понятие навлезе в съвременната терминология без достатъчно ясно определение за неговото съдържание. Предлагат се различни определения за устойчиво развитие, като се обхващат икономика, жизнена среда и природни условия в национален и глобален обхват. Едно от първите определения, наричано "класическо", дадено от Световна комисия на Обединените нации за околната среда и развитие (1987 г.) дефинира понятието като развитие, което "посреща настоящите потребности без компромис по отношение способността бъдещите поколения да посрещат техните потребности".³ Близко до това е определението, прието от Българска асоциация на производителите на инертни материали, според което "Терминът устойчиво развитие описва модел на използване на ресурсите, така че да бъдат задоволени човешките нужди, като в същото време се съхранява околната среда, за да бъдат посрещани не само настоящите, но и на бъдещите поколения".⁴ Устойчивото развитие се определя като "синоним на висока ефективност, силна конкурентоспособност, стабилен икономически растеж, висок жизнен стандарт, оптимални демографски характеристики, много добра социална политика, околна среда без замърсители и т.н."⁵

В стратегията на Европейския съюз за устойчиво развитие се подчертава взаимната обвързаност на икономическите, социалните и свързаните с околната среда резултати, като се определят като ключови проблеми: климатични промени и чиста енергия; стабилен транспорт; стабилно потребление и производство; съхраняване и управление на природните ресурси; обществено здраве; социални и демографски и миграционни процеси; световна бедност.⁶

Общото в повечето определения за същността на устойчивостта като състояние на даден обект се изразява в притежаването на качествата: продължителна непроменливост във времето при относително запазване на

² Growing Regions, Growing Europe. Fifth progress report on economic and social cohesion.

³ Sheram, K., T. Soubbotina. Beyond Economic Growth: Meeting the Challenges of Global Development. World Bank, 2000.

⁴ <http://www.bapim.org>

⁵ Тодоров, Т. Устойчивост и конкурентоспособност на българската икономика в навечерието на нейното европейско бъдеще. – Народностопански архив, 2008, N 2.

⁶ European Union Strategy for Sustainable Development, 24 July 2009 (<http://ec.europa.eu/sustainable>).

условията, постоянност, независимост от промени и вариации в условията, устойчивост на промяна на условията, постоянство на свойствата и целите, надеждност и сигурност. Като обществен процес устойчивото развитие на икономиката и обществото предполага последователно подобряване условията на живот, което е непосредствено свързано с ефективна икономика, опазване и подобряване на природната среда, рационално използване на климатичните условия и други природни фактори, обуславящи благоприятна среда за живот. В по-краткосрочен обхват икономическата устойчивост, разглеждана като състояние и фактор, допринася за постигането на конкретни близкостоящи цели, рационално използване на природните, човешките, финансовите и материалните ресурси, по-пълно задоволяване на социалните потребности, развитие на науката и техническия прогрес, опазване на природната среда.

Като се вземат предвид акцентите в различните определения, устойчивостта по отношение на икономиката може да се определи като дългосрочно запазване на специфични свойства, устойчивост по отношение на въздействия (способност да отразява въздействия, които може да я отклонят от приета траектория на развитие) и постоянство на целите, с насоченост към повишаване жизненото равнище и подобряване условията на живот. Това определение, обвързано с целите на икономическото развитие, разглежда устойчивостта като състояние на икономиката във времето, което осигурява високи темпове на икономически растеж и висока ефективност в дълготраен период, постоянство на целите, способност за положително реагиране на настъпващи промени в средата, запазване на качествените характеристики, надеждност и сигурност, опазване на природата. Отнесени към икономиката на дадена страна тези качества се свързват с вътрешната икономическа и политическа стабилност, рационално управление на стопанството, ефективно използване на природните и човешките ресурси, благоприятни външноикономически и политически взаимоотношения, икономическа конкурентоспособност. Една икономика е устойчива, когато се развива във времето в съответствие с реално обосновани дългосрочни стратегически цели, реагира по най-добър начин на вътрешни и външни въздействия за постигането на целите, запазва обективно определени благоприятни темпове на икономически растеж.

Устойчивост и стабилност, като понятия, в значителна степен се покриват. Класическото определение за макроикономическа стабилност предполага външен и вътрешен баланс, пълна заетост, стабилен растеж.⁷ Стабилността на икономиката се свързва с определени цели, към достигането на които се насочва нейното развитие. Под стабилност тук ще приемем и свойството на икономиката да запазва основните черти на траекторията на развитие, определена от основните параметри на системата. Включването на условията на живот, опазването на околната среда в дългосрочен аспект придава по-широк обхват на понятието устойчивост. У нас макроикономическата стабилност най-често се оценява по отношение на финансовите баланси,

⁷ Jose Antonio Ocampo, www.un.org.esa/desa/papers/2005

инфлацията, валутния курс, чието състояние през последните години се използва, за да се твърди, че е налице такава стабилност.

Постигането на икономическа устойчивост, респ. стабилност, на дадена икономика е в зависимост от осъществяващите се в нея и във външната среда икономически, социални и политически процеси. В съвременните условия всяка държава развива своята икономика в тясна обвързаност с други страни. Разширяването и задълбочаването на глобализацията води до все по-голяма значимост на международните връзки и сътрудничество както непосредствено в икономиката, така и в социалния, научно-технически и политическия живот. Върху икономическата стабилност на отделните страни се отразяват условията, характеризиращи световната стабилност, стабилността на икономическия район, в който се намират, икономическите съюзи, в които участват, осъществяваните икономически връзки. Така, за България влияние оказват развитието на световните икономически процеси, условията и действията на Европейския съюз, отношенията със съседните страни.

Икономическите процеси не протичат равномерно. Текущи количествени и качествени промени довеждат до натрупване на финансови, стокови, трудови и други диспропорции. В резултат възникват шокове, понякога с голям обхват и значителни последици. Отражението им върху отделните икономики е различно, т. е. асиметрично. Всяка една икономика по различен начин понася преките и последващите въздействия. Това зависи от техния икономически, социален и управленски потенциал.

Икономическата устойчивост е обвързана тясно с външноикономическите условия и международните процеси на движение на стоки, капитали, инвестиции, обмен на опит и знания, и други форми на сътрудничество. За отделната страна постигането на такава устойчивост означава балансирано развитие на собствената икономика, като се отчитат конкретните условия и се създават благоприятни възможности за по-активно и по-изгодно участие в международните икономически отношения.

Политика за устойчиво развитие

Постигането на икономическа устойчивост е проблем както на отделните страни, така и на оформилите се икономически и политически общности и все повече придобива глобална значимост. На световно равнище усилията се съсредоточават в съществуващите международни организации и в страните със силно развити икономики, имащи значителен дял в световното производство и потребление. В регионален обхват създадените икономически съюзи имат за цел провеждане на политика, обединяваща съвместните усилия на групи страни, основани на съчетаване на взаимните интереси.

Като проблем, който придобива нарастващо значение, икономическата устойчивост се обхваща в политиките и решенията на органите на ООН, Международния валутен фонд, Световната търговска организация, Световната

банка, Европейската инвестиционна банка, Европейската банка за реконструкция и развитие, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и други международни институции. Усилията са насочени предимно към постигане на по-висока степен на стабилност на икономиката, потребността от което нараства в условията на икономическа криза.

През 1997 г. с решение на Европейския съюз е приет Пакт за стабилност и растеж (Амстердам, 17 юни 1997 г.).⁸ На проведената през 2006 г. в Монреал конференция на Международния валутен фонд са обсъждани проблеми на стабилността, растежа и перспективното развитие. С Пакта за стабилност и растеж (ноември 2003 г.) са приети критерии, определящи основни изисквания към страните-членки, отнасящи се до темповете на инфлация, годишния държавен дефицит, държавния дълг, разменния курс, дългосрочния лихвен процент и други показатели, характеризиращи състоянието на икономиката и ефективността на нейното управление. Върху тази основа се координират националните политики и се полагат усилия за постигане еднопосочност на обществените финанси на страните, ориентирана към стабилност и растеж чрез дългосрочна стабилност на обществените финанси. Тези цели се вграждат в изготвяните от страните-членки на Европейския съюз програми за стабилност (от развитите страни) и за конвергенция (от по-слабо развитите страни, в т.ч. и България). Осъществява се текущо наблюдение и контрол, в рамките на съюза, на тяхното изпълнение и съблюдаването на критериите, оказва се и съответно подпомагане. В тази насока е и Договорът за Югоизточна Европа за реформи, инвестиции, почтеност и растеж, приет през 1999 г., с цел поощряване и засилване на сътрудничеството между страните от региона, като се използва опитът на държавите от ОИСР.

Необходимостта от провеждане на политика, насочена към постигане на устойчивост на икономиката, нараства в условията на съвременната финансова криза, която обхваща световната икономика и се отрази отрицателно върху условията на живот в почти всички страни. Стабилизирането на икономиката е необходимо условие за излизане от кризата и постигане на благоприятни темпове на растеж. Проблемът има глобално значение, което намери израз в срещите и решенията на G20 в Питсбург (щат Пенсилвания, 2009 г.). Обсъжданите въпроси са насочени към търсене на средства за преодоляване на натрупаните в световната и националните икономики дисбаланси и дефицити, преодоляване на стихийните и неуправляеми процеси, намаляване на търговските дефицити, засилване ролята на международните финансови институции, укрепване на валутите. Към икономическо стабилизиране, като условие за устойчиво развитие, трябва да се насочи цялостното управление на националните икономики – както на макро, така и на средно и микро равнище, като се осигурява по-голяма обвързаност на целите и средствата, и се постигне по-ефективно приспособяване към променящите се условия.

⁸ Resolution of the Amsterdam European Council on the Stability and Growth Pact. Amsterdam, 17 June 1997.

Изследванията на икономическата устойчивост в световен обхват не отричат възможността за вариране и цикличност във времето. С програмите за стабилност и текущото управление тези варирания трябва да се сведат до приемливи граници, без да се допускат силно отрицателни въздействия. За това е необходимо оценяване в перспектива на тенденциите на развитието и съответно регулиране за постигане на поставените цели.

Вероятните източници на по-резки смущения и евентуални кризисни процеси могат да се решат в резултат на конкретни анализи. За някои процеси, които в бъдеще биха предизвикали проблеми, беше сигнализирано в няколко изследвания. Въз основа на числов анализ по данни за Европейския съюз в публикация на Directorate-general for Economic and Financial Affairs at European Commission се обръща тревожно внимание на влиянието на протичащите демографски процеси върху икономическия растеж и финансовата стабилност в перспектива.⁹ Очаква се изменението на възрастовата структура да доведе в средносрочна и дългосрочна перспектива до нарастване на дела на обществените разходи, свързани с възрастта на населението. Това ще се отрази върху бюджетната стабилност и икономическия растеж. Група страни-членки на Европейския съюз се очертават като високорискови, като следствие от протичащите демографски процеси. Към тях трябва да отнесем и България.

В световен мащаб се запазват възможностите за възникване на неравновесие и кризисни ситуации. Една от причините за това е неравномерното развитие на отделни страни и райони, имащи значителни по мащаби икономики, и поражданите от него конкурентни противоречия и противодействия. Недостатъчната информация и отсъствието на контрол върху паричните и стоковите потоци, за което Международният валутен фонд обръща внимание още от 1992 г., също е потенциален източник на финансови и стопански сътресения.¹⁰ Определена неизвестност поражда високата степен на потребление на енергийни и невъзобновяеми суровинни ресурси. Недостигът им и стремежът за привличане на нови източници ще се отрази върху цените, мащабите и структурата на производството и потреблението. Ще предизвика чувствителни структурни и териториални изменения. Тенденцията за засилване на миграционните процеси и социалните напрежения, пораждани от тях, също могат да се проявят като фактор за засилване на неравновесието в глобален обхват. В по-далечна перспектива ще се засилват влиянието и проблемите, дължащи се на екологични промени, предизвикани от глобалното затопляне.

Характерът и отражението на тези и други процеси със значимо влияние върху световната икономика налагат необходимост от тяхното съгласувано изучаване, контролиране и управление с участието на съответни

⁹ The Long-Term Sustainability of Public Finances of European Union. – European Economy, 2006, N 4.

¹⁰ Portfolio Investment: Coordinated Portfolio Investment Survey. International Monetary Fund. file A:| Portfolio Investment Coordinated Portfolio Investment Survey(CPIS).htm (08.11.2006).

международни регионални и глобални организации и органи. На национално равнище познаването им ще позволи правилно насочване на икономическата политика и стратегическото управление на стопанските процеси.

Основа и фактори за устойчивост на икономиката

В основата на икономическата устойчивост стоят както икономическите, така и социалните, политическите, научно-техническите процеси. Тя е резултат от съвкупното им влияние, оформено в тяхното взаимодействие, осъществено при конкретните условия. В голяма степен тези процеси протичат по случаен начин. Управлението в глобален и национален обхват има възможност да ги изучава и, в определена степен, да ги насочва в желана посока. Натрупването на диспропорции и същественото влошаване на балансираността води до нарушаване на икономическото равновесие, чиито последици най-често са икономически кризи.

За устойчивото развитие на световната икономика влияят множество фактори, свързани с икономически, политически, културни, социални, природни, управленски и организационни глобални и регионални процеси. В значителна степен влиянието им се определя от големите по мащаби и икономически потенциал национални икономики, техните икономически политики, развитие, роля и място в международното икономическо пространство. Значение има степента на противопоставяне и на съгласуваност на интересите и поведението на тези страни. В процеса на глобализация се засилва ролята на международните икономически, финансови и политически организации и създаването чрез тях отношения на сътрудничество, координиране и регулиране.

За икономика на национално равнище факторите, определящи възможностите за постигане на икономическа устойчивост, се разграничават на вътрешни и външни (международни).

Вътрешни:

- достигнато равнище на икономическо развитие;
- природни ресурси – наличие, проученост, разработеност, използване;
- работна сила квалификация, организираност, използване (заетост и разпределение по сектори);
- научно-техническо развитие, иновационна среда;
- местоположение, международни комуникации;
- социална и политическа среда (социална нагласа и активност);

- законодателство, действеност на законодателната уредба;
- управление, организация и функциониране на управленските органи;
- отвореност за международно икономическо сътрудничество.

Външни:

- участие в международен икономически обмен;
- международно представителство и престиж;
- международно производствено коопериране;
- външна търговия, външнотърговски баланс;
- валутна наличност и валутни резерви;
- международни финанси и финансови задължения;
- участие в международни икономически организации;
- равнище на стоките и услугите спрямо водещи производители, качество и цени на продукцията и услугите.

Подробното изследване на тези фактори за конкретни страни и райони ще даде оценка за степента на тяхното влияние и ще послужи за степенуването им по значимост при вземането на решения. Характерът им е такъв, че нито един от тях не бива да бъде подценяван или пренебрегван. При конкретните условия на страните влиянието им ще бъде различно по сила, направление, форми на проявление и възможности за въздействие. Възможни са и други, извън тук посочените, фактори с конкретно за дадена страна значимо влияние върху икономическия растеж и стабилността.

Влиянието на факторите се определя предимно от начина на управление на икономическите и социалните процеси. Допускането на нерационални решения и съществуването на конфликти затормозява функционирането на икономиката, увеличава разхода на ресурси, забавя темповете на развитие.

Проблемите на устойчивостта най-често се разглеждат на макроикономическо равнище. Това е основателно, тъй като на това равнище се проявяват синтезирани резултати, по които може да се оценява постигнатото и да се предприемат управленски решения. Йерархичният характер на икономиката налага оценяването и постигането на устойчивост да се основават на цялостната икономическа система. В основата на макро резултатите са постиженията в различните сектори на реалната икономика. Взаимната им обвързаност изисква осигуряването на определена синхронизираност на

тяхното развитие, за да се осигури обективно необходимото технологично и организационно съответствие. Следователно, за икономическа стабилност може да се говори тогава, когато тя е постигната на всички равнища и са създадени условия за равновесно развитие. Решенията и действията, обхващащи макро процесите, се отразяват на по-долните равнища. Състоянието на икономическите сектори по отделно и в съвкупност определя макро резултатите. За постигането на икономическа устойчивост на икономиката е необходимо съгласувано управление, насочващо всички елементи на системата към общата цел – устойчивост.

У нас благодарение на паричния съвет беше постигната финансова макроикономическа стабилност – покритие на паричната маса с валутен резерв. По този начин се задържа растежът на покупателната способност, респективно на инфлацията. Но в същото време външният дълг и външотърговското салдо продължават да растат, забавят се темповете на производството, задържа се висок процент на безработица. Външните финансови постъпления от дарения, финансиране на проекти и чуждестранни инвестиции поддържаха илюзията за макроикономическа стабилност. В същото време икономиката на страната се оказва силно уязвима, което се вижда още в началото на кризата.

Социалното и икономическото развитие на страната, и особено протичащата икономическа криза, показваха, че тя е лесно уязвима. Рязкото съкращаване на производството, чувствителното нарастване на безработицата, задържането на растежа на доходите и, като общ резултат – обедняване на населението и държавата потвърждават това.

Недостатъчното развитие на реалния сектор стана причина за непълно използване на икономическия потенциал на страната – географски, природни, трудови, технически и други ресурси. Рационалното им използване би допринесло за по-голям обем на произведения брутен продукт и по-стабилни финанси. Очертаващите се перспективи не обещаваха в скоро време съществена промяна и оптимизъм.

При това положение на преден план се явяват два основни въпроса, отнасящи се до икономическата устойчивост – на първо време как да се преодолее кризата и ликвидират последиците от нея, и в близко бъдеще как да се настрои икономиката, и не само тя, а цялото общество, така че да се постигне в перспектива по-бърз и устойчив икономически растеж. Безспорно, повече усилия трябва да се насочат към реалната икономика, като се стимулират секторите с утвърдена перспективност и по-голяма важност за растежа. Финансова макро стабилност е необходима, но тя трябва да се основава върху собствен реален потенциал.

Критерии и индикатори за устойчивост на икономиката

Глобалният характер на процесите, от които се определя икономическото състояние, изисква да се извършва анализ на икономическата устойчивост и да се упражняват управляващи въздействия както в национален, така и в световен и регионален обхват.

Състоянието на икономиката на дадена страна зависи и се характеризира от състоянието и развитието на множество процеси – социални, производствени, научно-технически, политически и др. В тяхната цялост те определят моментното ѝ състояние и заложените тенденции в бъдещето. Устойчивостта, като качество на дадена икономика, е комплексна характеристика, отразяваща състоянието и тенденциите в тези процеси, оценявани в тяхната взаимна обвързаност във времето.

Критерии за устойчивост могат да бъдат комплексни оценки, показващи до каква степен са реализирани качествата, които определят една икономика като устойчива. Съответно на определението за устойчивост това са характеристики за достигнатото икономическо равнище, оценки за жизненото равнище, за използването на ресурсите и природните фактори, за опазването на околната среда, за научно-техническото равнище като фактор за перспективното развитие, характеристики за степента на вариране на основните икономически параметри под влияние на вътрешни и външни въздействия. Състоянието на отделните области на икономиката и на влияещите върху устойчивостта процеси се представя със съответно множество от параметри, отнасящи се за определени свойства. Чрез количествени и качествени оценки на параметрите за комплекса взаимно свързани процеси се оценяват динамиката и структурните изменения, разкриват се причинно-следствените връзки между тях и се оценява влиянието на различните фактори върху устойчивостта. Сравнения с предходни периоди и с други икономики са основа за оценяване на промените и определяне равнището на постиженията.

Устойчивостта е качество, което се оценява към даден момент въз основа на развитието през определен предходен период, състоянието към момента на оценяване и очакванията в предстоящ период, обусловени от постигнатото и от заложените тенденции до неговото начало. Тя се определя за продължителен период, който обхваща взаимно свързани интервали в миналото, настоящето и в бъдещето. Дължината на периода трябва да е достатъчна, за да се отразят дълготрайните причинно-следствени зависимости.

В по-общ план могат да се открият обобщаващи критерии за икономическа устойчивост, обхващащи:

- равнище, структура и динамика на общественото производство;
- степен на задоволяване на обществените потребности;

- развитие на производствената и социалната инфраструктура;
- финансова осигуреност и стабилност;
- социална удовлетвореност;
- опазване на околната среда;
- квалифициране и използване на работната сила;
- техническо и технологично равнище в производствената и в социалната сфера;
- потенциал за научноизследователска дейност и неговото използване;
- демографски процеси.

Оценяването на икономическата устойчивост, основано на тези критерии, трябва да отговори на въпроса как се е развивала икономиката и какво е отражението на това развитие върху процесите, които са свързани с нея.

Устойчивостта на икономиката се оценява върху основата на специфични икономически индикатори, обхващащи параметри, чрез които се оценяват определени свойства на изследваните процеси. Нейната обвързаност с външната среда, със социалните, политическите и други процеси налага, наред с чисто икономическите индикатори, при оценяването да се вземат и индикатори за тези процеси. В своята съвкупност индикаторите са основа за оценяване на състоянието на икономиката към даден момент, а също и за определяне и анализ на насоките на бъдещото развитие. Чрез тях се оценяват, във взаимна обвързаност, отделни специфични страни на икономиката и се правят изводи за характерните ѝ свойства относно устойчивостта, за чувствителността и спрямо определени процеси.

За оценяване на макроикономическата устойчивост най-подходящо е да се приеме съвкупност от количествени и качествени характеристики, които да описват в пълнота икономическата система и да позволяват по-голяма степен на сравнимост на състоянията във времето, както и съпоставимост с други икономики.

В съответствие с критериите за устойчивост индикаторите за устойчивостта на икономиката могат да се структурират според техния обхват по следния начин:

- **За производствения сектор:** количествени оценки за мащабите и динамиката на общественото производство – брутен вътрешен продукт, добавена стойност, внос, износ и техни производни; обем, структура и динамика на капитала в производството; техническо и технологично равнище на производствените активи; качество и конкурентност на

продукцията; оценки за количественото и структурното отраслово развитие на икономиката.

- **За финансовата стабилност:** оценки за финансовото състояние на макро равнище в динамика, основани на показатели, определящи платежния баланс на страната – елементи на търговския баланс, капиталовата сметка, финансовата сметка, външен и вътрешен дълг, финансови потоци; финанси на фирмите от реалния сектор; банки и други финансови институции, банкова дейност.
- **За цените и инфлационните процеси:** показатели за равнището и динамиката на цените на стоките и услугите, за инфлацията и източниците на инфлация, за валутния курс, лихви.
- **За инвестиционните процеси:** оценки за размера, структурата и източниците на инвестициите, обхващащи национални и чуждестранни преки и портфейлни инвестиции, отрасловото и териториалното им разпределение, собственост, основни инвестиционни обекти; инвестиции в други страни; капиталови пазари – мащаби и функциониране.
- **За териториалното развитие:** оценки за икономическия потенциал, производството и производствените комплекси в териториалните единици, за териториалното разпределение на производствените, трудовите и природните ресурси и тяхното използване, за демографското и социалното развитие, инфраструктурата, развитие и място на териториалните комплекси в националния икономически комплекс.
- **За състоянието, използването и развитието на националната икономическа инфраструктура:** пътища, пристанища, воден и въздушен транспорт, съобщения и комуникации, водоснабдяване, енергийна осигуреност.
- **За работната сила:** количествени и качествени оценки за осигуряването на квалифицирана работна сила и за заетостта; възпроизводство на работната сила; система за обучение и повишаване на квалификацията; стимулиране и диференциация на заплащането на труда; балансираност и пазар на работната сила.
- **За научноизследователската и внедрителската дейност:** показатели за организацията, финансирането, материалната и кадровата осигуреност на изследванията и внедряването на научни и приложни изследвания; за техническото и технологичното равнище на внедрените в производствения сектор нови постижения и резултатите от тях.
- **За външноикономическите връзки и партньорство:** показатели и оценки за обема и структурата на външнотърговския стокообмен; международни икономически комуникации, производствено коопериране, *инвестиции в*

други страни, участие в международни организации и договорни отношения.

- **Социално осигуряване** – финансова и здравна осигуреност на населението; доходи на населението и жизнено равнище; социална диференциация; икономически потенциал за решаване социалните проблеми.
- **Демографски процеси и тенденции** – комплексно оценяване на развитието им под влиянието на икономическите процеси; икономически потенциал, организация и средства за насочването им в благоприятна насока.

Предназначението на системата от индикатори е да дава основа за оценяване и анализ на текущото състояние, за оценяване на установилите се тенденции и за подпомагане на управлението при очертаване насоките и осигуряването на бъдещото развитие. Тя се обвързва непосредствено с целите, които се поставят в основата на икономическото развитие и допринася за открояване на съществуващите проблеми и за подпомагане вземането на решения.

Съвкупността от количествени и качествени оценки за обхванатите с множеството индикатори процеси трябва да бъде основа за анализ, изводи и решения относно ефективността и устойчивостта на икономиката. С тях се оценява степента на изпълнение на поставените цели, разкриват се неизползвани възможности и се поставя основа за формиране на перспективни цели и задачи.

В икономическата литература и в редица методически и аналитични документи се предлагат и използват различни класификации на индикатори.

В приетата Стратегия на Европейския съюз за устойчиво развитие, обновена през 2006 г., са разработени индикатори на три равнища:

- Основни цели (Lead objectives);
- Статистика за стратегическо развитие (Statistical Development Strategy), насочена към основните цели (priority objectives);
- Променливи, представящи въздействия (обясняващи променливи, Action/Explanatory variables).

Евростат предлага информация за устойчиво развитие, която обхваща индикатори, групирани в 10 тематични направления (теми)¹¹:

- Социално-икономическо развитие;

¹¹ Sustainable Development Indicators, <http://ec.europa.eu/eurostat>.

- Устойчивост на потреблението и производството;
- Социална област, демография и миграция;
- Демографски промени;
- Обществено здраве;
- Климатични промени и енергия;
- Устойчивост на транспорта;
- Природни ресурси;
- Световно партньорство;
- Управление.

Данните са по страни и общо за Европейския съюз по месеци и години. Всяка тема обхваща няколко подтеми, групирани по равнища. Темата **социално-икономическо развитие** обхваща показатели за брутният вътрешен продукт, инвестиции, регионално разпределение на БВП, национален доход и спестявания, показатели за иновации, конкурентност и ефективност, за труда, изследвания и внедряване, заетост и други, групирани в подтеми.

Като основни индикатори за оценяване изпълнението на стратегията на Европейския съюз за устойчиво развитие на европейската икономика се наблюдават по страни и тримесечия:

- Брутен вътрешен продукт (GDP in volume);
- Крайно частно потребление (Private final consumption in volume);
- Инвестиции (Investment in volume);
- Външнотърговски баланс (External trade balance);
- Текуща сметка (Current account – total);
- Инфлация (Inflation);
- Безработица (Unemployment rate (total));
- Цена на работната сила (индекс) (Labor cost index);
- Заетост (Employment);

- Цени на производител (Industrial producer prices);
- Индустриално производство (Industrial production);
- Нови индустриални поръчки (Industrial new orders);
- Строително производство (Construction production);
- Дефлиран търговски оборот на дребно (Retail trade deflated turnover);
- Бюджетен дефицит/излишък (Government deficit/surplus);
- Общ държавен дълг (General government gross debt);
- Индикатори за чувствителност на икономиката (Economic sentiment indicators);
- Тримесечен лихвен процент (Three month interest rate);
- Доходност на дългосрочните държавни ценни книжа (Long-term government bond yields);
- Разменен курс евро-долар (Euro dollar exchange rate).

За оценяване на състоянието на икономиката на страните от еврозоната – общо се използват индикатори, обхващащи: производство; частно потребление; инвестиции; пазар на труда; международна търговия; цени; пари и финанси; публични финанси. Всеки от тези индикатори включва основни показатели, които дават информация за оценяване на състоянието на съответния сектор на икономическа дейност. Оценки се правят по тримесечия и години.¹²

Приемането на дадена структура на индикатори зависи от организационното равнище, на което се извършва оценяването и от целите, които са поставени. В основата на разгледаните структури от индикатори са макроикономическите процеси. Сравнително по-малък е делът на индикаторите за микро икономиката и териториалните икономики. Към тях би трябвало да се насочат националните информационни системи.

¹² Key Indicators for Euro Area. Economic and Financial Affairs, 2008. Също European Commission: Selected Principal European Economic Indicators (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal>, 2009).

Информационна основа и статистически инструменти

Изследването и оценяването на стабилността, както и вземането на решения, свързани с нея, е възможно само върху основата на пълна и достоверна информация. Д. Стиглиц обръща внимание на важността да се разполага с достоверна информация и на влиянието на непълната и асиметрична информация при изследването и моделирането на икономическите процеси.¹³ Във връзка с проблемите, които създава нерегулираното движение на капитали под формата на портфейлни инвестиции, Международният валутен фонд още от 1992 г. настоява за преодоляване на глобалната асиметрия в информацията и за подобряване прилагането на международните стандарти за платежния баланс и статистиките за финансовите сметки от отделните страни.¹⁴

Предоставяната от ЕВРОСТАТ хармонизирана, методически уеднаквена информация и система от индикатори е основа за оценяване на икономическата стабилност на икономиките на страните-членки и на съюза в цялост. Богата статистическа информация предлагат статистическата информационна система на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD.stat) и други международни организации. Те, заедно с националните статистически системи, предоставят достатъчно статистически данни и анализи за оценяване на икономическата стабилност в глобален и в национален обхват.

Проблем при оценяването е различието в структурата на предлаганите индикатори – предлагат се различни варианти на съвкупности от индикатори за устойчиво развитие. Възниква и проблемът за методическа еднаквост при оформянето на изводите относно стабилността и устойчивостта. Присъщите за отделните страни особености, произтичащи от условията на предходното им развитие, достигнатото равнище и мащабите на техните икономики, както и специфични социални процеси, ще повлияят върху сравнимостта на индикаторите и изводите. Това налага известно различие в подхода и акцентите при оценяването за конкретна страна. За България е необходимо да се имат предвид различните етапи в нейното политическо и икономическо развитие, протичащото социално и икономическо реструктуриране, мащабите на икономическия потенциал и относителната изостаналост по отношение на технологичното равнище, съществуващите и нововъзникващите социални проблеми. Анализът на стабилността, и в по-широк обхват – на устойчивостта, трябва да бъде съобразен с тези и други съществени проблеми, да отчете тяхното влияние през предходния период и в перспектива. Това обосновава необходимостта отделната страна да има собствена система за оценяване на стабилността, хармонизирана с общоприетата в Европейския съюз, която да осигурява сравнимост, но и да позволява по-подробен анализ на специфичните за страната особености и проблеми.

¹³ Стиглиц, Д. Е. Информацията и промяната в парадигмата на икономиката. Нови хоризонти в икономиката. Акад. изд. "Проф. Марин Дринов", С., 2008.

¹⁴ Portfolio Investment: Investment Survey (SPIS): Background, IMF, 2006.

Предлаганият от статистическата теория инструментариум и разполагаемите статистически програмни продукти позволяват да се извършва задълбочен анализ и да се разкриват в по-голяма пълнота особеностите на процесите, оценявани по отношение на стабилност и устойчивост. Стойностите на утвърдените и оценявани от Европейския съюз контролни параметри се формират в резултат на сложни процеси. Изследването на тези процеси трябва да доведе до разкриване движещите сили, довели до даденото състояние и да подсказва решения и насоки за бъдещото развитие.

Състоянието на българската икономика

През последните години широко се разпространяваше оценката, че българската икономика се развива стабилно, че е налице макроикономическа стабилност. По-късно твърденията се ограничиха до финансова стабилност. Тези твърдения, обаче не се съпътстваха с оценки за степента и трайността на стабилността, и за основите, върху които тя се осъществява. Не се обсъждаха въпроси за стабилност на икономиката на равнище отрасли, фирми и територии. Не се търсеше отговор и на още един съществен въпрос – влиянието на възможните промени във външноикономическите фактори. Реалното оценяване на устойчивостта, както и нейното постигане, се основава на множество фактори и факторни взаимодействия. Едностранните оценки могат да доведат до нереални или преднамерени изводи. Твърдението, че "Вече почти 10 години в България има финансова стабилност, която създава благоприятен климат за инвестиции и друга стопанска дейност на всички равнища"¹⁵ почти изцяло се отрича от следващите реални оценки на авторите за съществуващите слаби страни. Отрича се и от днешната реалност.

Въвеждането на Паричния съвет в България имаше за цел да се задържи инфлацията чрез запазване равностойността на лева на определено равнище спрямо стабилни валути. Това, заедно с задължителните изисквания на Европейския съюз за някои основни показатели, осигури известна финансова стабилност, изразяваща се във валутна осигуреност на парите в обращение. Тя се прокламираше като сериозно постижение на последните правителства, без да се правят оценки доколко стабилността е реална.

Оценките за икономическа стабилност на нашата икономика явно се политизираха и завишаваха. От една страна те служеха за защита на управляващите срещу вътрешната политическа опозиция, от друга – за представяне в благоприятна светлина икономическата ситуация в страната пред органите на Европейския съюз, запазване на снизходителното отношение и получаване на икономическа подкрепа. Това поведение стана причина да не се разкрият и поставят за решаване съществуващите проблеми и да се задълбочат кризисните процеси. Сега, когато икономиката е притисната от

¹⁵ Ангелов, И. и колектив. Икономиката на България и Европейският съюз: догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности. Акад. изд. "Проф. М. Дринов, 2006, с. 14.

развиващата се глобална финансова криза, преминала в обща икономическа криза, съществуващите, доскоро търпими, противоречия се изостриха и се пренесоха в останалите сфери на обществения живот. Проблемът е не толкова в това, че има противоречия, а в това, че условията и провежданата политика не позволяват навременното им преодоляване. Обратно, те водят към по-нататъшно задълбочаване и влошаване на икономическата обстановка във вътрешен, за страната, и в международен аспект. Оценките на международните, и особено на европейските организации стават по-остри, а склонността за оказване на икономически помощи и чуждестранни инвестиции намалява.

Основните насоки на критичните оценки от страна на европейските ни партньори се отнасят до:

- значителна инфлация;
- висок външен дълг;
- ниска производителност на труда;
- високи лихвени проценти;
- отрицателна балансираност на текущата и капиталовата сметки;
- отрицателно външнотърговско салдо;
- значителен дял на скритата икономика;
- намаляване доходността на инвестициите.

Към тях се добавят оценки и критики за наличие на корупция, за некачествено и лошо прилагано законодателство, за вредни политически пристрастия, сравнително висок икономически риск. Критични са и оценките за конкурентоспособност на икономиката, за условията за наука и научно-техническо развитие, за инфраструктурата и бизнес средата.¹⁶ При тези оценки, които са верни, изводът за макроикономическа стабилност не е обоснован.

Върху основата на тези и други, не по-малко впечатляващи, оценки се правят изводи относно перспективите на икономическото развитие, които не са благоприятни. Очертават се тенденции за по-нататъшно влошаване на икономическата обстановка, за трудно преодоляване на финансовата криза, които се изразяват в съществени характеристики на икономиката. Отражението им в социалната сфера задълбочава противоречията.

¹⁶ Доста подробни оценки се съдържат в доклада на Европейската консултантска организация Ex ante evaluation of the Bulgarian competitiveness programme, June 2006.

В изпълнение на изискванията на Европейския съюз са разработени програмни документи като "Оперативна програма Развитие на конкурентността на българската икономика 2007-2013" от Министерство на икономиката и енергията (публикувана в Интернет).¹⁷ Разработена е програма за конвергенция на българската икономика, в която думата "наука" не присъства.¹⁸ Внимателният преглед показва, че тези и редица други документи са съставени формално, за да се изпълнят задължения към Европейския съюз, без да е вградена в тях действеност.

Какво показват числата?

Сега почти всички неблагоприятни явления в икономиката на страната се приписват на световната икономическа криза. Данните показват, че в действителност протичащите през последните години процеси са водели към влошаване на икономическите условия. Стабилността, устойчивостта, достигането на равнището на развитите икономики остават по-скоро пожелания и се отдалечават във времето. Това се вижда от обобщените макроикономически показатели.

Външнотърговският баланс на страната през 2005-2008 г. има нарастващи отрицателни стойности (табл. 1).

Таблица 1

Външнотърговски баланс на България

Година	Средномесечно (млн. евро)	Верижен индекс (%)	Декември текущата година	Верижен индекс (%)
2005	-364.1	100.00	-454.7	100.00
2006	-449.2	123.37	-744.3	163.69
2007	-622.6	138.60	-801.4	107.67
2008	-732.6	118.13	-645.4	80.53

Източник: БНБ. Информационен бюлетин, 2006, 2007, 2008, 2009 г.

Таблица 2

Дефицит по текущата сметка

Година	Средномесечни стойности (млн. евро)	Изменение спрямо предходната година
2005	-210.88	-
2006	-331.50	-120.62
2007	-518.33	-186.83
2008	-694.43	-176.10

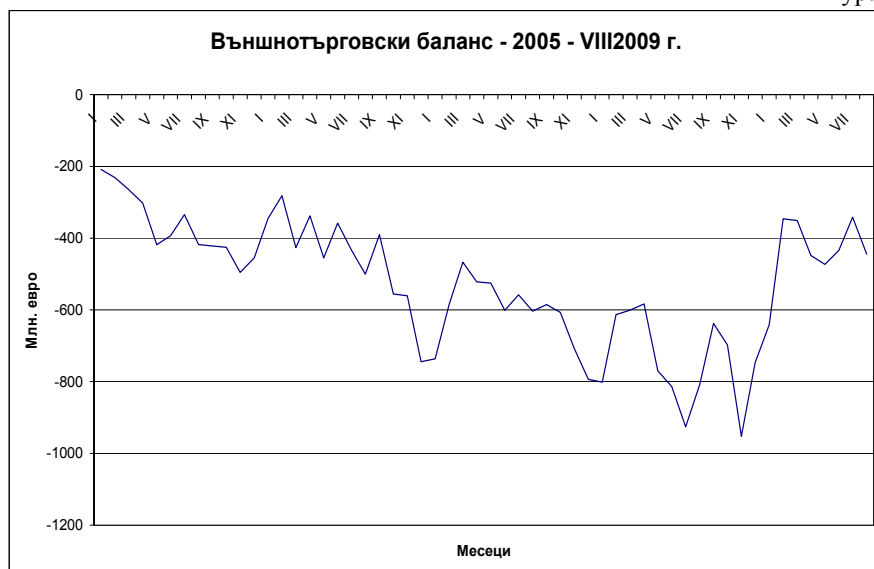
Източник: БНБ Информационен бюлетин, 2006, 2007, 2008, 2009 г.

¹⁷ Operational Programme Development of the Competitiveness of the Bulgarian Economy 2007-2013, Ministry of Economy and Energy, Sofia, 2007.

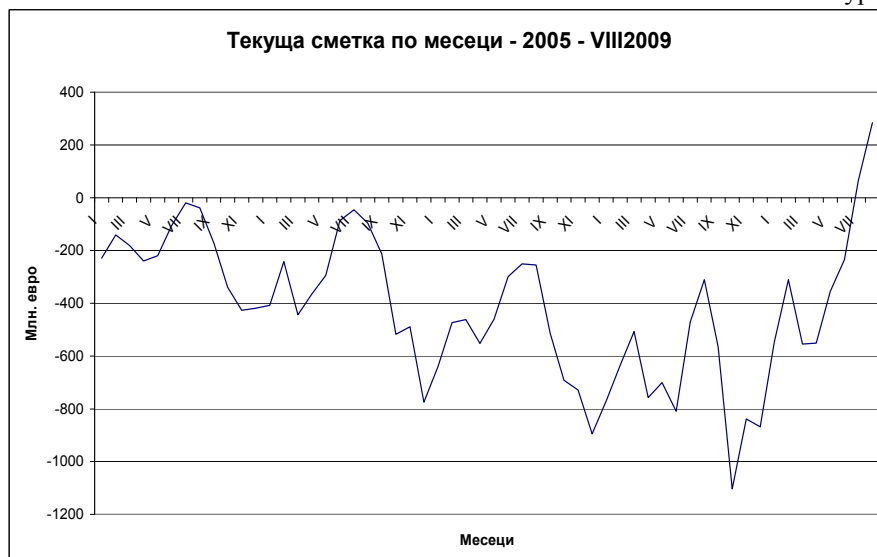
¹⁸ Конвергентна програма 2008-2011, ноември 2008 (http://ec.europa.eu/economy_finance/publication,2008)

Дефицитът по текущата сметка нараства през всяка следваща година. Това се вижда от динамиката на средномесечните стойности по години на периода 2005 – 2008 г. (табл. 2).

Фигура 1

Фигура 2

Влошава се състоянието по отношение брутният външен дълг на страната (табл. 3).

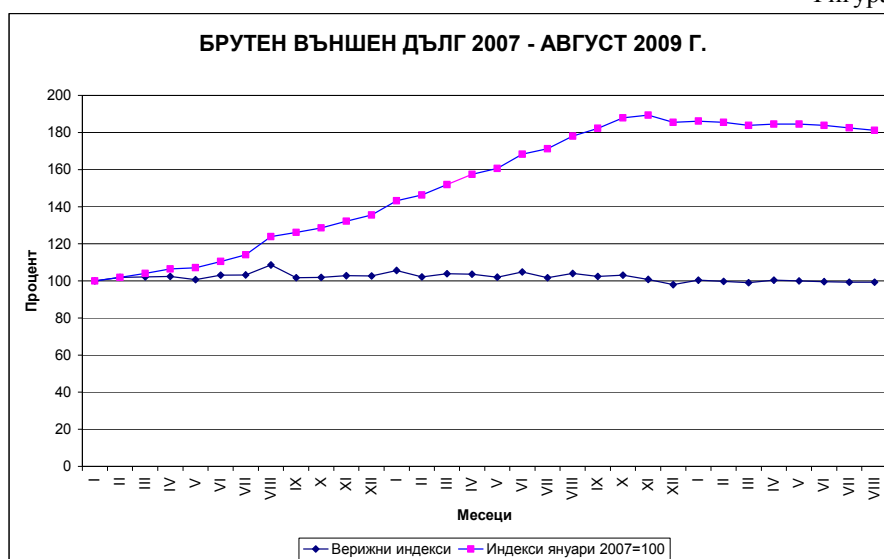
Таблица 3

Брутен външен дълг

Година, месец	Млн. евро	Верижен индекс (%)	Индекс 2005=100
Декември 2005	14530.3	100.00	100.00
Декември 2006	19194.6	132.10	132.10
Декември 2007	27039.7	140.87	186.09
Декември 2008	36973.7	136.73	254.46

Източник: БНБ Информационен бюлетин, 2006, 2007, 2008, 2009 г.

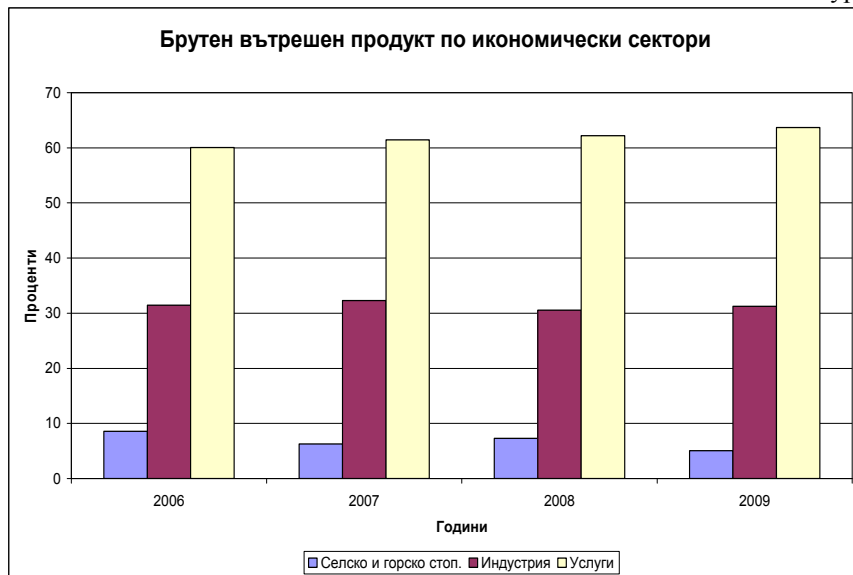
Фигура 3

Развитието на отрасловата структура се характеризира с изоставане на индустрията и селското стопанство – отрасли, които са с особено значение за осигуряване на доходи и заетост. Делът им в brutния вътрешен продукт е относително малък и продължава да намалява, докато, за тяхна сметка, расте делът на услугите. Не може да се определи като благоприятна продуктовата структура на селското стопанство и индустрията.

Очакванията за по-рязко ускоряване на икономическото развитие чрез преки чуждестранни инвестиции не се реализират. Размерът им през последните години намалява (през 2008 г. спрямо 2007 г. с около 24%), а структурата им показва насоченост предимно към услуги. Това се потвърждава от данните за 2008 г. Най-голям е относителният дял на инвестициите в операции с недвижими имоти, наемодателска дейност и други услуги – 29.14%. Следват: финансово посредничество – 24.56%; търговия, ремонт и др. – 12.98%; преработваща промишленост – 12.09%; строителство – 8.67%. Делът им в сектора селско и горско стопанство е около 0.8%.

Фигура 4

Надеждите са насочени и към очакваните 9.5 милиарда евро, които ще бъдат отпуснати от европейските фондове през периода до 2013 г. Ако се съди по фондовете-източници и целите, за които ще бъдат използвани средствата, се стига до извода, че делът и приносът им в производствената сфера няма да съответстват в достатъчна степен на потребностите на икономиката. Разчита се и на помощи, но опитът на други страни показва, че приносът на помощите за реалната икономика е малък.

Могат да се посочат редица показатели, стойностите на които потвърждават недоброто състояние на икономиката и социалните и други проблеми, решението на които е належащо. Общият извод е, че прокламираната макроикономическа стабилност не означава, че са създадени условия за устойчиво развитие на икономиката. Макроикономическата стабилност се гарантира от развитието на процесите на микроикономическо равнище. Постигнатото финансово равновесие на макро ниво задържа инфлационните процеси, но то не може да бъде устойчиво, без съответно развитие на микроикономиката.

Същественият въпрос сега е къде да се насочат усилията и ресурсите за постигане на икономически растеж, който съответства на проблемите и възможностите на страната, устойчив, водещ до постигане на целите за конвергенция, респ. кохезия, очергани с решенията на Европейския съюз.

В литературата и на различни управленски равнища и форуми се правят множество по-обща или по-конкретни предложения. В общи линии те са известни. Затова тук ще бъдат засегнати само тези, които според автора, и не само според него, се подценяват и, съзнателно или не, не се решават.

На първо място е проблемът за стимулиране на реалната икономика, респ. производството. Климатичните условия са благоприятни за развитие на селскостопанско производство, което се доказва в недалечното минало. Несигурността, недостигът на средства, лошата организация на оценяване и изкупуване на продукцията, нелоялната конкуренция и други причини доведоха до съкращаване на обработваемите площи, ограничаване до малък брой култури, изоставяне на традиционни за страната производства. Логично, това се отрази на двупосочната връзка с хранително-вкусовата промишленост и износа. В българското село протичат процеси на чувствително преустройство както в собствеността и производството, така и по отношение на населението. На тези процеси не се обръща достатъчно внимание, реакцията на което е изолиране и обезлюдяване на селата.

Индустрията, за която в началото на прехода към пазарна икономика се твърдеше, че е прекомерно развита за мащабите на страната, след ликвидирането на множество предприятия загуби своята роля на отрасъл, който ще осигури технологичното и техническото превъоръжаване на националното стопанство и ще поеме освободената от други сектори работна сила. Отслабени са вътрешните и международните технологични връзки, осъществявани върху основата на производствено коопериране. Нараства междуфирмената задлъжнялост. Не се поставя дори въпросът за оздравяване на предприятията, които могат да бъдат изгодни за страната и да произвеждат продукция за износ. Деквалифицират се работещите в отрасъла. Явно, не е достатъчно да се говори за модернизация, реконструкция, инженеринг, обучение, икономика основана на знанието и т.п. Това се процеси, които реално трябва да се проведат и то с участието и помощта на държавата.

За човешкия фактор и неговата решаваща роля се говори прекомерно много. Докато преди десетина години се твърдеше, че страната ни разполага с квалифицирана работна сила, сега, под принудата на действителността се вижда, че това вече не е вярно. Деструктурирането на икономиката деструктурира и работната сила. Обучението не се насочва към нуждите на практиката. Правят се експерименти, които не дават нужния ефект. Образованието се развива като стремеж за дипломи, нещо като гаранция за работа, без да се постига нужната степен на знания и професионална ориентираност. Висшето образование стана обект на печалбарство.

Инвестиционната дейност не се стимулира достатъчно. Инвестициите в реалната икономика, които имат по-късна възвращаемост, не са привлекателни. Не са гарантирани по отношение на риска. Не се подкрепят с привлекателни за инвеститорите стимули. Чуждестранните инвеститори, за които са предвидени чувствителни облекчения, не виждат интересите си в страна, която не предлага суровинна база, пазар, квалифицирана работна сила, сигурност. Докато има програма за привличане на чуждестранни инвеститори, няма такава за поощряване и стимулиране на национални инвеститори. Би трябвало да се поучим от опита на други страни, които прецизират целите и отношението си към чуждестранните инвестиции, насочват и стимулират

инвестиционната дейност на собствени фирми. Световната практика е богата на добри примери.

Отношението към научноизследователската и внедрителската дейност е показателно за равнището на управлението на националното стопанство. Въпреки механичното заявяване, че ще градим "икономика на знанието" и множеството декларации за ролята на НИРД за икономическия растеж и в организационно отношение, и във финансово и кадрово не се прави достатъчно. Напротив, реализират се деконструктивни решения по отношение на организацията, кадрите и заплащането на труда. Фрапиращо доказателство за подценяване на науката и развойната дейност е, че в програмата за конвергенция през периода 2009-2013 г. не се говори явно за наука и за нейното развитие. Само формално се споменава за "насърчаване на развойната дейност и внедряването на иновации...".¹⁹

За бъдещото икономическо развитие на страната в условията на Европейския съюз съществена роля ще има външната търговия. Проблемът тук е в структурата на износа и вноса. Да се изнасят суровинни ресурси вместо готова продукция за страна като България е неизгодно, така както да се внасят скъпи изделия, за които има собствени мощности и е необходимо само известно подобряване. Примерът на успяващите страни показва, че най-изгодно е да се произвежда продукция за износ. Това се постига по пътя на инвестиции, в т. ч. и чуждестранни, квалифицирана работна сила и научна и развойна дейност. Нужна е съответна организация и действеност от страна на държавата.

*

Направеният преглед няма претенции за изчерпателно изследване на проблемите на устойчивостта на нашата икономика, така както и да даде решения. Преустройството на икономиката е труден и продължителен процес. Той може да се осъществи по различни начини и с различни средства. За нашата страна е важно да се намери пътят, по който с по-малко напрежение и лишения, в по-кратък срок ще се достигнат целите за пълноценно и равностойно интегриране в Европейския съюз и социален прогрес. За това е необходимо повече и по-комплексно да се анализират и оценяват процесите, и да се търсят социално обосновани решения.

¹⁹ Програма на правителството за европейско развитие на България, 2009-2013.